

O'ZBEK VA YAPON ERTAK MATNLARINI TASNIFLASH MEZONLARI

O'zbekiston davlar jahon tillari universiteti

Sharq filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi

N.M. Xamidova

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'zbek va yapon xalq ertak matnlarini tasniflashning asosiy ilmiy mezonlari qiyosiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ertaklarni tasniflashda ularning mavzusi, syujeti, motivlari, obrazlar tizimi, kompozitsion qurilishi, fantastik unsurlari, funksional xususiyatlari hamda milliy-madaniy mazmuni muhim mezon sifatida qaraladi. O'zbek folklorshunosligida shakllangan ertak tasniflari va yapon folkloridagi mukashibanashi (昔話) an'anasi asosida ikki xalq ertaklarini qiyosiy tasniflash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek folklori, yapon folklori, xalq ertagi, mukashibanashi, tasnif, janr, syujet, motiv, obraz, kompozitsiya, qiyosiy folklorshunoslik, milliy-madaniy xususiyat.

Kirish

Xalq ertaklari og'zaki ijodning eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lib, ularda xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy-estetik qadriyatlari va milliy tafakkuri o'z aksini topadi. Har bir xalq ertaklari o'ziga xos syujet, obraz, motiv va badiiy ifoda vositalariga ega bo'lishi bilan birga, turli xalqlar folklorida uchraydigan umumiy motiv va syujetlarni ham saqlab qolgan.

O'zbek va yapon xalq ertaklarini qiyosiy o'rganishda, avvalo, tadqiqot materiallarini ilmiy asosda guruhlash va tasniflash zarur. Chunki turli janr va xarakterdagi ertaklarni bir xil mezon asosida qiyoslash tadqiqot natijalarining aniqligiga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli ertak matnlarini tasniflash mezonlarini belgilash qiyosiy folklorshunoslikning muhim metodologik masalalaridan biri hisoblanadi.

1. Ertaklarni janriy mezon asosida tasniflash

Yapon folklorida xalq ertaklari ko'pincha 昔話 (**mukashibanashi**) umumiy tushunchasi ostida o'rganiladi. Ularning ichida hayvonlar haqidagi hikoyalar, sehrli ertaklar, maishiy hikoyalar, qahramonlik xarakteridagi hikoyalar va boshqa folklor-narrativ shakllar mavjud.

Demak, ikki xalq ertaklarini qiyoslashda dastlab janriy jihatdan bir-biriga yaqin materiallarni tanlash muhimdir.

2. Syujet mezoni

Ertaklarni tasniflashning muhim mezonlaridan biri syujet hisoblanadi. Syujet mezoni orqali voqealarning rivojlanish tartibi, qahramon duch keladigan muammolar, konflikt va yakuniy natija aniqlanadi.

Masalan, quyidagi umumiy syujet modelini ajratish mumkin:

qahramonning boshlang'ich holati → muammo yoki taqiq → safar/sinov → yordamchi obrazning paydo bo'lishi → qarama-qarshilik → g'alaba yoki mag'lubiyat → yakuniy natija.

Bunday syujet elementlari o'zbek va yapon ertaklarida turli shakllarda uchrashi mumkin.

Biroq syujetdagi o'xshashlikni tarixiy aloqadorlik bilan tenglashtirmaslik kerak. Bir xil syujet modeli turli xalqlarda mustaqil ravishda shakllangan bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun syujet o'xshashligi boshqa mezonlar bilan birgalikda tahlil qilinishi lozim.

3. Motiv mezoni

Motiv ertakning nisbatan kichik, ammo takrorlanib turuvchi mazmuniy birligi sifatida muhim tasnif mezonidir. O'zbek va yapon ertaklarini qiyoslashda quyidagi motivlarni aniqlash mumkin:

- qahramonning safarga chiqishi;
- sinovdan o'tish;
- sehrli yordam olish;
- yo'qotilgan narsani izlash;
- taqiqlangan joyga kirish;
- yaxshilik uchun mukofot olish;
- yomonlik uchun jazolanish;
- hayvon yoki g'ayritabiiy mavjudotning yordam berishi;
- kambag'al qahramonning muvaffaqiyatga erishishi;
- minnatdorlik va yaxshilikning qaytishi.

Motivlarni qiyoslash ikki xalq ertaklarining tipologik jihatdan yaqin yoki farqli tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

4. Obrazlar mezoni

Ertak matnlarini tasniflashda obrazlar tizimi ham muhim o'rin egallaydi. Obrazlarni funksiyasiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. **Bosh qahramon;**
2. **Yordamchi obraz;**

3. **Antagonist yoki qarama-qarshi kuch;**
4. **Donishmand yoki yo'l ko'rsatuvchi obraz;**
5. **Sehrli/g'ayritabiiy mavjudot;**
6. **Hayvon obrazi;**
7. **Oila va jamiyat vakillari.**

O'zbek ertaklarida dev, pari, ajdarho, yalmog'iz kampir, sehrli ot kabi obrazlar uchrashi mumkin. Yapon ertaklarida esa **oni** (鬼), **kitsune** (狐), **tanuki** (狸), **tengu** (天狗) kabi folklor mavjudotlari muhim o'rin tutadi.

5. Kompozitsion mezon

Ertaklarning kompozitsion qurilishi ham tasniflash uchun muhim mezondir. Bunda:

- ekspozitsiya;
- voqeaning boshlanishi;
- konflikt;
- rivojlanish;
- kulminatsiya;
- yechim

kabi komponentlar aniqlanadi.

Bundan tashqari, ertaklarda takror, uchlik struktura, parallel voqealar, safar va qaytish kabi kompozitsion modellardan foydalanilishi mumkin.

6. Fantastik va realistik unsurlar mezoni

Ertaklarni tasniflashda fantastik unsurlarning mavjudligi ham muhimdir.

Fantastik ertaklarda:

- sehr;
- sehrli buyumlar;
- g'ayritabiiy kuchlar;
- boshqa olamga o'tish;
- odam va hayvonning g'ayrioddiy munosabati;
- mo'jizaviy o'zgarishlar

asosiy syujet vositalaridan biri bo'lishi mumkin.

7. Axloqiy-g'oyaviy mezon

Ertaklar xalqning axloqiy qarashlarini ifodalovchi muhim manbadir. Shu sababli ularni tasniflashda asosiy g'oyaviy mazmun ham hisobga olinishi kerak.

8. Milliy-madaniy mezon

Qiyosiy tadqiqot uchun eng muhim mezonlardan biri milliy-madaniy xususiyatdir. Ertak matnlarida xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, kiyim-kechagi, oziq-ovqati, uy-joyi, kasb-hunari, diniy va an'anaviy qarashlari aks etadi.

O'zbek ertaklarida **tandir, dasturxon, do'ppi, chopon, ot, bog', cho'l, karvon** kabi madaniy birliklar uchrashi mumkin. Yapon ertaklarida esa **kimono, mochi, bambuk, guruch dalasi, ziyoratgoh, tog' va o'rmon** kabi realiyalar muhim o'rin egallaydi.

9. Makon va zamon mezon

Ertak voqealarining qayerda va qachon sodir bo'lishi ham uning mazmunini shakllantiruvchi muhim omildir.

O'zbek ertaklarida:

- saroy;
- qishloq;
- cho'l;
- tog';
- bog';
- uzoq mamlakat

kabi makonlar uchraydi.

Yapon ertaklarida:

- tog';
- o'rmon;
- qishloq;
- dengiz;
- guruch dalalari;
- ibodatxona yoki ziyoratgoh

kabi makonlar muhim badiiy vazifani bajaradi.

10. Funksional mezon

Ertak matnlarini tasniflashda qahramonlarning voqealar rivojidaagi funksiyasini aniqlash ham muhimdir. Masalan:

Funksiya	Mazmuni
Qahramon	Asosiy harakatni amalga oshiradi
Yordamchi	Qahramonga muammoni hal qilishda yordam beradi
Antagonist	Qahramonga qarshi chiqadi
Donishmand	Yo'l-yo'riq yoki maslahat beradi

Funksiya	Mazmuni
Sinovchi	Qahramonning fazilatlarini tekshiradi
Mukofotlovchi	Qahramonning yaxshi harakatini taqdirlaydi
Jazolovchi	Salbiy xatti-harakatni jazolaydi

11. O'zbek va yapon ertaklarini kompleks tasniflash modeli

Yuqoridagi mezonlar asosida o'zbek va yapon xalq ertaklarini quyidagi kompleks model asosida tasniflash mumkin:

Ertak matni → janr → mavzu → syujet → motiv → obraz → kompozitsiya → fantastik/realistik unsurlar → makon va zamon → axloqiy-g'oyaviy mazmun → milliy-madaniy birliklar → funksional xususiyat.

Bunday model ertakni faqat bitta belgisi asosida emas, balki bir nechta o'zaro bog'liq mezonlar orqali tavsiflash imkonini beradi.

Xulosa

O'zbek va yapon xalq ertaklarini tasniflash qiyosiy folklorshunoslik tadqiqotining muhim bosqichlaridan biridir. Ertaklarni faqat janriga ko'ra guruhlash ikki xalq folkloridagi murakkab mazmuniy va strukturaviy munosabatlarni to'liq ochib berolmaydi. Shu sababli tadqiqotda janriy, syujet-motivik, obrazli, kompozitsion, funksional, axloqiy-g'oyaviy va milliy-madaniy mezonlarning kompleks qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, o'zbek va yapon ertaklarini chog'ishtirma tadqiq qilish uchun **“janr – syujet – motiv – obraz – kompozitsiya – funksiya – makon/zamon – qadriyat – milliy realiya”** tizimi asosida tasniflash modeli taklif etiladi. Mazkur model ikki xalq ertaklarining umumiy folklor

qonuniyatlari bilan bir qatorda, ularning milliy-madaniy o'ziga xosligini ham aniqlashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarov O. **O'zbek xalq og'zaki ijodi.** – Toshkent: Musiqa, 2010.
2. Imomov K. **O'zbek xalq nasri poetikasi.** – Toshkent: Fan, 1983.
3. Madayev O. **O'zbek xalq og'zaki ijodi.** – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
4. Thompson, S. **The Folktale.** – Berkeley: University of California Press, 1977.
5. Uther, H.-J. **The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography.** Parts I–III. – Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.
6. 関敬吾. 日本昔話大成. – 東京: 角川書店.
7. 稲田浩二. 日本昔話百選. – 東京: 三省堂.
8. 小澤俊夫. 昔話とは何か. – 東京: 小澤昔ばなし研究所.